

Emica Antončič

Kam in kako z znanstvenim založništvom?

V Dialogih št. 3–4/2007 sem objavila uvodnik (<http://www.eurozine.com/articles/2007-05-21-antoncic-sl.html>), v katerem sem tisto leto obelodanjeni osnutek zakona o Javni agenciji za knjigo RS (JAK) pozdravila kot poskus na enem mestu združiti do takrat razpršeno in po različnih kriterijih oblikovano podporo knjigam na državni ravni. Hkrati sem opozorila na nevarnost, da bo združitev kulturnega in znanstvenega področja pod eno agencijo samo formalna in tehnična. In res, s spremembo tega zakona julija 2013 je bila iz območja dejavnosti JAK znanost izbrisana. Podpora znanstvenim monografijam in periodiki se je tako spet vrnila pod okrilje Javne agencije za raziskovalno dejavnost (ARRS). Ponovna razdružitev ne dokazuje samo tega, da pri nas dve ministrstvu nista sposobni sodelovati na skupnem področju, ampak da v tej državi preprosto ni volje, da bi se nekatera področja sistematično urejala. Odgovor na to, zakaj je ni, je mogoče najti, če podrobneje pregledamo javne razpise in cilje obeh agencij na knjižnem področju.

JAK, ki je nastala na pobudo Društva slovenskih pisateljev (DSP), je usmerjena predvsem v podporo izvorni literarni in prevodni literarni produkciji, literatom in celotni mreži od literarnih festivalov, bralne kulture in nastopov v tujini do štipendij. Del vzpodbud JAK-a na knjižnem in revijalnem področju pa gre tudi humanistiki. Pod okrilje te agencije se je namreč uspel rešiti del slovenskih znanstvenih založb, ki so svoj razmah doživele v devetdesetih letih s pomočjo Soroseve fundacije Zavod za odprto družbo (Open Society Institute Slovenia), ki pa se je po priključitvi Slovenije EU iz nje umaknila.

Na drugi strani ARRS s svojimi razpisi za znanstvene revije in znanstvene monografije podpira predvsem del dejavnosti fakultet oz. njihovo založništvo ter na fakultetah zaposlene predavatelje, ki so avtorji sofinanciranih knjig. Gre torej za nek dodatek k profesorski službi, ki omogoči objave, ki potem štejejo za habilitacije in kandidiranje za raziskovalna sredstva. Zato znanstveni avtorji za razliko od pisateljev pri ARRS nimajo priznane pravice do plačila avtorskega honorarja, enako pa velja tudi za uredniško in založniško delo. T. i. fakultetne založbe namreč niso – čeprav se v javnosti pogosto tako predstavljajo – samostojni pravni subjekti, ampak so deli fakultet, ljudje, ki zanje opravljajo določena dela, pa so plačani iz drugih virov. Obe agenciji torej skrbita vsaka za svoje področje predvsem tako, da podpirata njihove nosilce: JAK pisatelje in nekomercialne programe založb, ARRS pa objave na fakultetah zaposlenih predavateljev in raziskovalcev. Zato je tudi razumljivo, da ni posebnega interesa, da bi se skrb za knjigo na državni ravni poenotila ter strateško in sistematično uredila.

Po vrnitvi razpisov za znanstvene monografije z nekajletnega gostovanja na JAK nazaj na ARRS se zdi, da je to področje odrinjeno. Razpisi za znanstvene monografije so za sprotno leto objavljeni pozno, med objavo rezultatov in rokom za realizacijo pa je lahko tudi manj kot dva meseca časa. To nikakor niso pogoji za zahtevno izdajateljsko delo, ki zahteva mir in stabilnost, ampak so bolj naklonjeni nečemu, kar je samo stranski produkt.

S krizo se je na področju znanstvenega založništva marsikaj spremenilo. Zmeraj več mladih znanstvenikov, ki so napisali zanimiva in tehtna dela, ni več zaposlenih na univerzah ali inštitutih, ker tam zanje ni prostih mest. Tem avtorjem bi veliko pomenilo, če bi jim bil priznan avtorski honorar. Toda obstoječi sistem je žal še zmeraj ukrojen na neko preteklo stanje in tiste, ki imajo redno zaposlitev. Na drugi strani je ta sistem, ker je ustvarjen za založniške dejavnosti fakultet, nenaklonjen pravim založbam, torej tistim, ki so samostojne pravne osebe in je njihova osnovna dejavnost prav izdajanje knjig. Te sicer imajo pravico kandidirati na ARRS-jevih razpisih, vendar njihovo delo, predvsem uredniško, ni priznано kot upravičen strošek. Medtem ko imajo te založbe pri tiskanih izdajah vsaj še omejeno (upoštevajoč majhen trg) možnost, da si stroške svojega dela povrnejo s prodajo knjig, pa morajo elektronske izdaje izročiti v prosti dostop. To seveda samo po sebi ni sporno, prav nasprotno, če bi le bili za pripravo takšne izdaje priznani in povrnjeni vsi nastali stroški. Če na fakultetah to delo opravijo ljudje, ki so plačani iz drugih virov in jim je takšna izdaja samo v korist, pa v samostojnih založbah ni tako, kar pomeni, da so v takšnem sistemu podpor obsojene na amaterizem.

Primerjava med programi fakultetnih in samostojnih znanstvenih založb tudi pokaže, da prve izdajajo več ozko specializiranih del svojih predavateljev, medtem ko druge skrbijo bolj za temeljna izvorna in prevodna dela, se pravi, da so bolj usmerjene v tiste izdaje, ki bi utegnile zanimati širši krog strokovne javnosti. Vendar med razpisnimi kriteriji ARRS ni kriterija tega širšega javnega pomena in je po rezultatih sodeč tudi precej irelevantno, ali neko delo zanima deset slovenskih strokovnjakov ali pa nekaj sto. Tu pa smo že pri promociji in javni dostopnosti znanosti s pomočjo knjižnih objav, kjer imamo v Sloveniji kar nekaj težav, ki jih velja omeniti.

Prvič: Znanstveni pisci pri nas niso organizirani. Medtem ko Svet evropskih pisateljev (European Writers' Council) zastopa interese vseh avtorjev (tako leposlovja kot stvarne literature), pa imamo v Sloveniji samo DSP, ki skrbi za literate, pisci vseh ostalih zvrsti pa so porinjani na družbeni rob.

Drugič: Popolnoma smo spregledali in zanemarili poljudno znanost, kar dela strogi znanosti, upoštevajoč zmeraj agresivnejše prodiranje raznih psevdo in new age resnic s pomočjo rumenih medijev in družbenih omrežij, ogromno škode. Znanost bi se pred tem poneumljanjem lahko uspešno branila prav s poljudnoznanstvenimi objavami. Toda z izjemo podpore poljudni periodiki, ki je podedovana še iz Jugoslavije, za knjižne poljudno-

znanstvene izdaje naša znanstvena politika ni poskrbela. Slovenski mladinski knjižničarji že nekaj časa opozarjajo celotno verigo od avtorjev do bralcev, predvsem pa vzvode financiranja, na podhranjenost tega področja. Po standardih bi knjižnice morale imeti gradivo v razmerju 60 % strokovnih knjig in 40 % leposlovja. Toda to razmerje nikoli ni bilo doseženo. Medtem ko je leta 1994 od vseh izdanih knjig za otroke in mladino v državi bilo poučnih 35 %, se je njihov delež leta 2000 zmanjšal na 19 %, leta 2013 pa celo na 13 %. Področje je produkcijsko izjemno drago (ilustracije, barvni tisk, zahtevno uredniško delo), število domačih piscev, ki so vrhunski strokovnjaki, hkrati pa sposobni pisati razumljivo in zanimivo za širši krog bralcev, pa je omejeno. Te, ki to zmorejo, za povrh od pisanja odvrta sistem. Poljudnoznanstvene objave namreč v habilitacijskih postopkih ne prinesejo omembe vrednih točk, torej se jim ne izplača zapravljati časa in energije zanje.

Tretjič: Slovenske znanstvene založbe in javnost so v mednarodnem okolju postavljene v neokolonialistični izkoriščevalski sistem. Na Zahodu so si profitne založbe podredile celoten sistem znanstvenih objav in trgujejo z avtorskimi pravicami. Služijo ne glede na to, ali zaračunavajo dostop in naročnine za znanstvene revije, za katere so avtorji članke napisali brezplačno, recenzenti pa so jih brezplačno ocenjevali, ali pa so jim avtorji morali plačati za objavo članka v prostem dostopu. Če je slovenska založba še pred desetletjem ali dvema, ko je hotela izdati zbornik s prevodi temeljnih sodobnih člankov z nekega področja, da bi ga predstavila slovenskim bralcem, lahko dobila pravice od samih avtorjev povečini brezplačno ali za simbolično plačilo, pa v zadnjem obdobju to ni več mogoče. Lastnice avtorskih pravic so zdaj angloameriške profitne založbe kot izdajateljice znanstvenih revij, ki zahtevajo za pravice do prevodov tolikšne zneske, da bi slovenska založba za tak zbornik lahko plačala štiri- ali petkratnik zneska, ki ga sicer plača za pravico do prevoda ene knjige, ki jo je napisal tuj avtor. Te iste tuje založbe slovenskim knjižnicam in fakultetam zaračunavajo visoke naročnine, da lahko naši znanstveniki in študentje berejo tuje članke, in država ta nakup financira. Zato ni logično, da država na drugi strani domače avtorje in založnike obravnava kot amaterje, ko podpira prevode domačih del v angleščino in njihov potencialni prodor na svetovni trg, pa avtorske pravice zanje predaja v roke največji domači komercialni založbi.

